

Anmeldelser

JØRGEN STEEN JENSEN: Hertug Hans den yngre. Fra Als og Sundeved bd. 50, udg. af Historisk samfund for Als og Sundeved og Numismatisk forening for Nord- og Sydslesvig. Sønderborg 1971. 199 s. Ill. 46,00 kr.

Hertug Hans d.y. af Sønderborg har flere gange været genstand for videnskabelig behandling. P. von Langendorfs – ikke altfor dybtgående – dissertation 1924 beskæftigede sig mest indgående med de politiske og forleningsmæssige sider af hertugens tilværelse. Andre forskere (A. D. Jørgensen, Johanne Skovgaard, Troels Fink, Johan Hvidtfeldt og Jørgen Slettebo) har senere viet hans virksomhed på Als særlig opmærksomhed; og endelig kan der være god grund til at minde om Johanne Skovgaards indsigtfulde fremstilling i »Sønderjyllands historie«.¹ Alligevel har museumsinspektør Jørgen Steen Jensen formået at fremdrage et meget omfattende nyt materiale, specielt fra Tyske kancellis arkiv og Gottorparkivet. Forfatteren har meget naturligt valgt at hellige sig hertugens personlighed og hans aktivitet som administrator af sit – som det flere gange med rette understreges – privatgodsprægede hertugdømme. De ydre rammer begrænses åbenbart bevidst til de nødvendigeste konturer, undertiden måske endda af hensyn til den afsluttende helhedsvurdering for stærkt.

Bogen har – i positiv mening – i høj grad præg af at været et *specimen eruditionis*, men den tegner på den anden side også et ganske nuanceret billede af denne fjerdingsfyrste, hans tyske baggrund og forbindelser og af hans mangeartede og nidkære forvaltning. Steen Jensen har utvivlsomt ret i, at der ikke kan tilmåles hertug Hans nogen storpolitisk betydning. Det nærmeste hertugen nåede i denne henseende var vel chancerne

¹ Selvom G. E. Hoffmanns fremstilling i *Geschichte Schleswig-Holsteins* V:1, Neumünster 1972 endnu kun strejfer hertug Hans d.y. (s. 62 ff.), kan der være grund til at anføre den allerede nu, fordi Hoffmann så stærkt understreger hertugernes opdragelse i og stærke forankring i reformationstidens tyske territorialfyrstetradition.

for at få anbragt en søn som koadjutor i Kurland 1575 (s. 58ff.), et projekt der givetvis først og fremmest skal anskues under dynastipolitiske synspunkter, navnlig da kongehusets interesser i de sækulariserede stifter i Nordvesttyskland blokerede ambitioner i denne retning. Den samme territorialfyrstelige – og indirekte dermed også finansielle – horizont kan iagttages i hertug Hans' efter omstændighederne ganske vellykkede ægteskabspolitik (s. 19–41) og i hans rethaveriske kamp for andel i samforleningen og for landsstændernes hyldning; særligt værdifuldt er det, at Jørgen Steen Jensen supplerer Erslevs betoning af hertugslægtens fjerne arvemuligheder med de nærliggende finansielle fordele, hyldningen indebar i form af ret til frøkenskat osv. (s. 57).

På den anden side vil det efter samtidens normer næppe være berettiget at se bort fra de incitamerter, der kunde ligge selv i fjerne arvemuligheder. For sammenhængen er det næppe uden betydning, at hertugen – som det til overflod fremgår af brevtitulaturer og møntlegender – fra første færd og konsekvent smykkede sig med titel af »Erbe zu Norwegen«, hvorved han demonstrativt sidestillede sig med og åbenbart blev accepteret af de øvrige (suveræne) fyrster i deres egenskab af medlemmer af den oldenborgske mandsstamme og hertuger af Holsten. Karakteristisk nok fremhæver en engelsk gesandt i sommeren 1588 de tilsidesættelser, det nyudnævnte regeringsråd udsatte hertug Hans for ved at udelukke ham fra formynderstyret; englænderen har et ganske klart og sikkert blik for de fundamentale forskelle mellem den aristokratiske danske statsskik og de tyske territorialfyrsters arvekrav, som hertugen fandt tilsidesat.² Andre efterretninger lader formode, at hertug Hans har betjent sig ikke blot af sin slægtsadkomst, men netop også sin arveret til Norge som argument for at opnå sæde i formynderstyret.³

Tyske territorialfyrstelige doktriner af (proto)absolutistisk støbning og danske rådsaristokratiske principper tørner her sammen; konflikterne nåede endnu vel ikke altfor dybt, men de tjener ikke destomindre i høj grad til karakteristik af hertug Hans' territorialfyrstelige horizont, som formentlig havde fortjent en stærkere betoning end den, der bliver ham til del i forfatterens sammenfattende karakteristik (s. 90–93); hertug Hans var »en småfyrste – fjerdingsfyrste efter datidens sprog – der red på tidens strøm«, men uanset hvilken alen man anlægger, vil det næppe

² Calendar of State Papers, Foreign Series. The Reign of Elizabeth, vol. XXII, ed. by R. B. Wernham, London 1936, s. 77.

³ Niels Slange, Kong Christian den Fierdes Historie I, Kjbh. 1749, s. 6f.; Ludv. Holberg, Danmarks Riges Historie II, ny udg. ved F. L. Liebenberg, Kjbh. 1856, s. 358f.; jf. også Hist. tidsskr. 12. r. VI, 1973, s. 456 med note 66.

være korrekt at affærdige ham som en inderligt ligegyldig person.⁴ I kulturel henseende har hans færd efterladt sig så få varige spor, at den med rimelighed kan karakteriseres som betydningsløs eller endda negativ (s. 93), og det er ligeledes unægteligt fuldt korrekt, at hans færd præges af en så grov hensynsløshed (selv for den undrende samtid), at folketroen ikke kunde lade ham finde ro i sin grav (s. 90). Det for helhedsvurderingen centrale spørgsmål ligger dog i, om der ikke består en stærkere indre sammenhæng i hertug Hans' holdning, hans rastløse og ofte håndfaste aktivitet og i hans undertiden betagende påholdenhed, som Christian IV ikke undser sig for at skose ham for.

Hertug Hans' forvaltning og hans jurisdiktionskrav præges som Jørgen Steen Jensen fremhæver af krav på ubetinget autoritet. Hans administration varetages efter tyske territorialfyrstelige mønstre af borgerlige og lærde embedsmænd og fra slutningen af 1500-tallet også af uadelige fogeder på lokalt plan. Forfatteren betoner i denne forbindelse specielt Johannes Hildesheims rolle som højt betroet hertugelig råd fra 1592/93 (s. 36–39), en person der givetvis havde de bedste forudsætninger efter sin uddannelse som sekretær i den entreprenante markgreve Hans af Kūstrins kancelli. På den anden side må den – konfessionelt begrundede – fordring på ubetinget øvrighedsmyndighed som forfatteren flere gange nævner utvivlsomt forbindes med fyrstemagtens utrættelige og ofte smålige anstrengelser for at sikre sine finansielle ressourcer og absolutte uafhængighed, et træk der påny røber hertug Hans' dybe forankring i tysk territorialfyrstelig tradition. At hertug Hans i denne retning hører til undtagelserne for hvem det lykkes er interessant; men vigtigere er det formentlig, at hans succes som fyrstelig kapitalist principielt sidestiller ham med så prominente personer som Christian IV og enkedronning Sofie, og at den iøvrigt påny fortsætter traditionen fra 1500-tallets måske mest betydelige fyrstelige kapitalist, markgreve Hans af Kūstrin.⁵

Det mest grundlæggende element i periodens fyrstelige doktriner ligger formentlig i bestræbelserne for koordinering og maksimering af fyrstemagtens finansielle ressourcer, et træk som med al ønskelig tydelighed

⁴ Således Ole Degn i *Historie X:1*, Århus 1972, s. 133f.

⁵ Jf. Ludw. Mollwo, *Ein fürstlicher Kapitalist im sechzehnten Jahrhundert*, *Festschrift für Hans Delbrück*, Bln. 1908, s. 185 ff.; F. Redlich, *Der fürstliche Unternehmer, eine typische Erscheinung des 16. Jahrhunderts*, *Tradition, Zeitschr. f. Firmengeschichte und Unternehmerbiographie III*, Mnch. 1958, s. 17–32 og 98–117. – Om territorialfyrsteideologien i almindelighed, se f.eks. F. Hartung, *Der deutsche Territorialstaat des XVI. und XVII. Jahrhunderts nach den fürstlichen Testamenten*, *Deutsche Geschichtsblätter XIII*, Hann. 1912, s. 265–84.

træder frem i hertug Hans' virksomhed. Forfatteren anfører med rette, at de hertugelige højhedsindtægter næppe har vejet tungest i hertugens budget (f.eks. s. 16),⁶ og at den forholdsvis ringe likviditet, som de foreliggende regnskabsbalancer afslører, ikke er udtryk for armod, men tværtimod for hans utrættelige erhvervsvirksomhed og solide velstand. Både von Langendorf, Johanne Skovgaard og – meget stærkt – Jørgen Steen Jensen understreger med fuld ret hertug Hans' godssamling og hensynsløse storgodsdrift – om man vil: den hertugelige agrarkapitalisme – som det mest markante træk i hans fysiognomi som fyrste og også som hans vigtigste indtægtskilde. Hans udnyttelse af konjunkturforholdene og hans systematiske opbygning af erhvervsvirksomhed (handel, industri og pengeudlån) som knyttes til storgodsdriften fortjener utvivlsomt forskningsens opmærksomhed. Selv betoner hertug Hans 1592 med god berettigelse, at han ved Glücksborg havde »ein uberaus drefenlichen schönen viehtzucht und nutzliche sennerey erbaut, so er sein altkue-misterey nent, und im vil dausent dhaller nutzt« (s. 16 med note 60).

Jørgen Steen Jensen har selv leveret gode og veldokumenterede bidrag til belysning af hertug Hans' godsdrift (s. 16, 32f., 42ff.) og betoner (s. 47), at det bevarede regnskabsmateriale nok kunde være en mere udtømmende analyse værd. Det samme gælder formentlig hertugens kapitalinvesteringer på pengemarkedet i Kiel. Selv vier forfatteren meget naturligt hertugens udmøntning særlig opmærksomhed; foruden en meget omhyggelig og formentlig udtømmende gennemgang af det hertugelige møntvæsen (s. 66–75) aftrykkes en række hertil hørende akter som bilag (nr. IV–XII og XIV) og endelig bringes en moderne og teknisk fuldt tilfredsstillende »katalog over mønter og medailler fra Hans den yngre og hans sønner« (med gode afbildninger) samt en udførlig fundfortegnelse (s. 94–137). Fundkortene synes at dokumentere den hertugelige udmøntnings relativt ringe udbredelse, kongeriget, Nordvesttyskland og Nederlandene, iagttagelser der underbygger Steen Jensens betoning af hertugens afhængighed af de omgivende og toneangivende møntværksteder. Forfatteren formulerer sig da også meget forsigtigt med hensyn til spørgsmålet, om hertugen har ført en selvstændig

⁶ Det er som forf. anfører (f.eks. s. 11 og 14) rigtigt, at hertugens deputat ved delingen 1564 fastsættes til 8.000 mr.lb.; af de kgl. omslagsregnskaber fremgår dog, at der regelmæssigt udbetales hertugen 6.666 2/3 dr.; fra 1594 udredes regelmæssigt 718 dr. i deputat. Hertugens andel i toldintraderne fra hertugdømmerne udgjorde normalt kun meget små beløb; f.eks. udbetaltes der ham 1620 ca. 312 dr. af samlede toldintrader på 1.896 dr. (altså 1/6). RA.Reg.108 b.Rev.civile regnskaber.Kgl. kieleromslagsregnskaber 1563–1630, div. år.

møntpolitik; dens omfang har næppe kunnet motivere forsøg på i større udstrækning at profitere af møntretten, og trods både danske og hanseatiske – næppe helt uberettigede – kursnedskrivninger af den hertugelige småmønt har forfatteren sikkert ret i at påpege prestigemomentet ved udmøntningen som væsentligt for hertugen på Sønderborg. Dette argument var jo heller ikke ukendt i kongeriget, når rigsrådet kunne fraråde kongen en nedskrivning af den danske mønt under henvisning til, at den ledigere danske mønt, som vilde blive fortrængt fra riget, også vilde bringe kongens kontrafej udover rigets grænser.⁷

Som helhed synes kildematerialet da at aftegne konturerne af et ganske stærkt og skarptskåret territorialfyrsteportræt, som – målt med samtidens alen – hæver hertug Hans over ligegyldigheden; til portrættets facetter er det lykkedes Jørgen Steen Jensen at levere kyndige og værdifulde bidrag. Hvad man kunde savne er som det vil fremgå af anmeldelsen den syntese, der kunde forene de mange tråde til helheden. Selv har hertug Hans i sit testamente 1621 sammenfattet sit program på ganske karakteristisk måde; ved delingen af hertugdømmerne havde han erhvervet et »patrimonium und Erbtheil«, som han selv »mittelst Gottes reichen Segen durch Erhauffung vieler statlicher Höffe und Güther (so folgents wie viel wir daran gewandt und verspendiret, ausführlich specificiret und benennet werden soll) als auch eingezogene rahtsahme Hoffhaltung, Sparsahmkeit und fleißige Aufsicht zur Haußhaltung, Gott lob merklich vermehret und in einen viel beßern Stand gebracht«.⁸

E. LADEWIG PETERSEN

⁷ Kr. Erslev, Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV.s Tid I, Kjbh. 1883–85, s. 252.

⁸ Johs. Friedr. Hansen, Vollständigere Staatsbeschreybung des Herzogthumes Schleswigs, Flensburg 1770, s. 633f.

H. D. SCHEPELERN: Museum Wormianum. Dets Forudsætninger og Tilblivelse. Wormianum 1971. 435 s.

Denne vægtige afhandling om Ole Worm er paa een gang et lærd værk, der med rette har indbragt dets forfatter den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet,¹ og et *con amore*-arbejde, der udstråler veloplagt forskerglæde. Det hænger sammen med emnet, den meget virksomme og mangefacetterede læge og forskers banebrydende samlervirk-

¹ Anmeldelsen gengiver hovedlinien i første officielle opposition ved afhandlingens forsvar for den filosofiske doktorgrad den 7. december 1971.